

Jumala, jumalat ja kuulija suhteessa tilaan ja toisiinsa. Katekismuksen ensimmäinen käsky eriaikaisissa käännöksissä

Matti Leiwo, Maria Kela, Pirjo Kulju

Jyväskylän yliopisto, Helsingin yliopisto, Tampereen yliopisto

Motto: *Pitäisikö tässä nyt vastata katekismustyyppisesti?*

(Ylen Ykkösen aamuhartauden puhuja 6.9.2006)

Tiivistelmä. Raamatun ensimmäinen käsky on monen uskonnon keskeinen teksti. Silti alkutekstin käännökset ovat vaihdelleet eri aikoina. Vaihteleva postpositioiden käyttö tai poisjättäminen tuottavat erilaisia tulkintoja muiden jumalien olemassaolosta ja suhteesta käskyn puhuja-Jumalaan niin spatiaalisesti kuin metaforisesti. Spatiaalisesti tarkasteltuna muut jumalat sijoitetaan eri katekismusten käännöksissä puhuja-Jumalan eteen tai rinnalle tai ilmaisu on non-spatiaalinen. Metaforisesti voidaan ajatella esimerkiksi, että edessä olemisella tarkoitetaan kuulijan ja Jumalan yhteydessä olemista. Erilaiset lukutilanteet, esimerkiksi teologin tai lingvistin näkökulma tai hartaushetki, voivat kuitenkin johtaa hyvinkin erilaisiin tilannemerkityksiin. Käännökset heijastavat erilaisia teologisia käsityksiä alkaen arkaaisista, konkreettisista käsityksistä ja päättyen nykyisiin abstrakteihin tulkintoihin. Uusimmatkin käännökset kaivannevat vielä selkiytystä, mikäli tavoitteena on yksiselitteisesti yksijumalaisuutta ilmaiseva muotoilu.

Asiasanat: *raamatunkäännökset, uskonnon kieli, metaforisuus.*

Johdanto

Ensimmäinen käsky on keskeinen luterilaisen kirkon kanonisoidussa jumalakäsityksessä. Se on myös juutalaisten, kristittyjen ja muslimien keskeisiä tekstejä, mitä käskyn „ensimmäisyys” osoittaa. Käskyn juuret palautuvat kauaksi juutalaisuuden historiaan. Mottomme viittaa siihen, että tällaisen tekstin kirjoittaja, kääntäjä ja lukija ottavat tietoisesti – kuten aamuhartauden puhuja retoriikassa kysymyksessään – tai tiedostamattaan jonkin position tekstin muotoiluun ja tulkintaan ja suhteuttavat sen kulttuurinsa ja uskontonsa muihin teksteihin. Katekismukset³⁵ (<*kathekeisis* ’suullinen opetus’), etenkin Vähä-Katekismukset ovat „kristinopin” auktoriteettien tarkoin harkittuja esityksiä maallikoille. Nimitämmekin jatkossa tekstin tulkitsijaa yksinkertaisesti kuulijaksi. Keskitymme tässä eri-ikäisiin suomalaisten katekismusten ensimmäisen käskyn käännöksiin ja vertaamme niitä virolaisiin käännöksiin ja käskyn alkuperäiseen heprealaiseen muotoon. Pohdimme kieliopillisten ja sisältösanojen kääntämisen ongelmia, mutta emme pyri käskyn kulttuuriseen tai teologiseen selittämiseen emmekä käännösten historiallisesti kattavaan kuvaukseen.

Käsky on – selityksineen tai ilman – nimetty, selkeästi rajattava teksti. Rakenteellisesti se koostuu kahdesta osasta, ilmoitusosasta ja varsinaisesta käskystä. Ilmoitusosaa *Minä olen Herra, sinun Jumalasi* seuraa varsinainen käsky, kuulijalle osoitettu muiden jumalien pitämiskielto. Ilmoitusosa on puhujan, Jumalan eli tekstin minän, ilmoitus asemastaan herrana, kuulijan eli tekstin sinän Jumalana.

---

³⁵ Katolisissa ja luterilaisissa katekismuksissa käskyyn on sisällytetty – toisin kuin esim. islamissa ja ortodokseilla – myös Mooseksen kirjan (2. Ms 20:4) toinen käsky „Älä tee itsellesi Jumalan kuvaa äläkä mitään kuvaa ... niistä, jotka ovat ylhäällä taivaassa, ... alhaalla maan päällä ... [tai] vesissä maan alla.”

Ilmoitusosa esittelee käskytekstin tärkeimmät toimijat: minä-puhujan ja sinä-kuulijan sekä osoittaa puhujan ja kuulijan välisen hierarkian.

Käskyn ilmoitusosa on esimerkeissämme sijoitettu osaksi ensimmäistä käskyä, mutta yhtä hyvin se voisi olla johdanto kaikille kymmenelle käskylle ja kiellolle, mutta etenkin kolmelle ensimmäiselle Jumalaa koskevalle käskylle. Näin onkin Agricolan Abckirjassa. Abckirian (Agricola 1543, 5–6) ensimmäinen käskyosa kuuluu *Ele cumardha weraita Jumaloita*, ja käskyn alkuosa on erotettu pitemmäksi, yleiseksi johdannoksi käskyjen eteen lukuun *Ne Kymmenen Käskyt*.

Koetamme aluksi eksplikoida käskytöiden erilaisten käännösten tulkintoja siitä, miten kielto pitää muita jumalia on muotoiltu eri aikoina ja miten muut jumalat on sijoitettu tai jätetty sijoittamatta suhteessa puhuja-Jumalaan kieltojen spatiaalisissa ilmauksissa. Suhteutamme analyysit esimerkinomaisesti myös konteksteihin, joissa puhutaan „muista henkiolennoista“.

Jumalan edessä ja rinnalla

Vanhin esimerkkimme on ilmestynyt vuonna 1745 hyväksytyssä ja 1831 painetussa Daniel Jusleniuksen katekismuksessa, joka on koko nimeltään *Lutheruksen Wähän Katechismuksen Yksinkertainen Selitys Kysymysten ja Vastausten kautta Toimitettu OLAUS SVEBILIUKSelta Archi-Pispalta Upsalasta. Sen suuren hyödytyksen tähden Suomeksi kääntty, ja nyt Wastauudesta ylitze katottu ja Suomen kielen luonnon jälkeen oijettu*. Siinä ensimmäinen käsky kuuluu:

(1) 1745

Minä olen HERra sinun Jumalas'. Ei sinun pidä muita jumalita pitämän minun edesäni. (1831, 3)

Käännöksessä muut jumalat sijoitetaan puhuja-Jumalan eteen. Vuonna 1852 annetun käskyn perusteella uudistetussa katekismuksessa (1898, 3) käsky on oleellisesti samassa muodossa. Sen sijaan vuoden 1923 kirkolliskokouksen hyväksymässä (1942 painetussa) katekismuksessa kiellon muotoon tulee 1938 valmistuneen uuden raamatunkäännöksen (Vanhan Testamentin käännös valmistui 1933) ilmaus: *Jumalan edessä* muuttuu ilmaukseksi *Jumalan rinnalla*.

(2) 1923

Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Älä pidä muita Jumalia minun rinnallani. (1942, 3)

Näin siitä huolimatta, että jo 1893 hyväksytyssä katekismuksessa (1894, 3) kielto oli nonspatialinen: *Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Älköön sinulla olko muita jumalia*. Kaikissa versioissa puhutteluosan *Herra* ja *Jumala* on kirjoitettu isoilla alkukirjaimilla, ja uudemmissa pilkku erottaa appositionaalista määritettä *sinun Jumalasi*, jonka toinen persoona viittaa Herran (tekstin minän) sanojen kuulijaan. Mainittakoon, että vuonna 1898 julkaistussa Swebiliuksen katkismuksessa Herraa ei enää aloiteta kolmella isolla kirjaimella ja *sinun Jumalas* on erotettu pilkulla.

Katekismuksissa *edessä* ja *rinnalla* (*sivulla*) esiintyvät myös rinnakkain, esimerkiksi vuoden 1745 (1831, 5) katekismuksen selityksissä:

Mitä Jumala kieltää ensimmäisessä käskysä?

W. Kaiken epäjumalten palveluksen: ettei meidän pidä pitämän wieraita jumalita Hänen edesänsä, eli Hänen sivusansa (--)

Vuoden 1948 kirkolliskokouksen hyväksymässä katekismuksessa kielto-osa on nonspatialinen, eli 'edessä' tai 'rinnalla' -lauseke on jätetty pois ja käsky kuuluu:

(3) 1948

Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Älä pidä muita jumalia. (1950, 3)

Myös vuonna 1999 uudistetussa katekismuksessa käsky on nons-patiaalinen:

(4) 1999

Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Sinulla ei saa olla muita jumalia.
(2000, 10)

Kiintoisa vertailukohta käännöksille on vironkielisen katekismuksen nykyversio:

Mina olen Issand, sinu Jumal. Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval.

Alun ilmoitusosa vastaa pilkkuineen suomenkielistä käännöstä. Käskyosassa on käytetty postpositiota *kõrval*, jonka vastanee lähinnä suomen postpositiota *vieressä* ja siten vertautuisi suomen vuoden 1923 käännökseen (2) *Älä pidä muita jumalia minun rinnallani*. Viro-Suomi -sanakirja (Kokla ym.1996) sekä viron selittävä sanakirja (EKSS 2009) antavat tälle viron postpositiolla kuitenkin muitakin mahdollisia merkityksiä verrattaessa suomen kieleen:

kõrval 'vieressä, vierellä, rinnalla, ohessa, ohella, ääressä, äärellä, sivulla'

kõrval 'asetuselt kellegi, millegi külje ligidal, juures, ääres, veeres'

Suomen ja viron eri käännöksiä vertailtaessa käskyosa saa näin ollen postposition kääntämisen tai kokonaan poisjättämisen myötä useita mahdollisia tulkintoja Jumalan ja jumalien suhteesta.

Katekismus ei tietenkään ole käskyn primaarilähde. Käskyteksti on peräisin Raamatusta, mutta käännökset eivät ole aivan tarkasti synkroniassa Raamatun käännösten kanssa, kuten seuraavat käskyosan (2. Moos. 20: 3) eri-ikäiset suomennosesimerkit osoittavat:

Agricola 1552: Ei sinun pidhe muita Jumaloita pitemen minun coctani.

B 1642: Ei sinun pidä muita Jumalita pitämän minun edessäni.

B 1776: Ei sinun pidä muita jumalia pitämän minun edessäni

VT 1933: Älä pidä muita jumalia minun rinnallani.

R 1992: Sinulla ei saa olla muita jumalia.

Kiinnostavaa on, että Agricolan Raamatun vuoden 1552 käännös *minun coctani* on vuoden 1992 käännöksen ohella ainoa, jossa kuvataan yksijumalainen näyttäjä. Siinä muita jumalia ei sijoiteta Jumalan eteen eikä rinnalle samalle näyttämölle, vaan tilalle, 'minun kohtaani/paikalleni'.

Raamatunkäännösten käskyosaa voidaan tarkastella myös modaalisuuden kannalta. Velvollisuus olla pitämättä muita jumalia näyttäisi ikään kuin muuttuvan ehdottomammaksi ajan myötä: *ei sinun pidä pitämän > älä pidä > sinulla ei saa olla*. Modaalisten lausetyyppien kannalta vironkielisessä Raamatun käännöksessä imperatiivia korostetaan niin tässä kuin muissakin käskyissä huumorimerkillä, mutta katekismuksessa on päädytty pisteen käyttöön.

Seuraavaksi tarkastelemme tilailmauksien konkreettisia ja metaforisia tulkintoja. Sitten pohdimme heprean „kasvojen edessä” puoliprepositiota, jota on käytetty vironkielisessä Raamatun käännöksessä mutta ei katekismuksessa eikä käskyn suomenkielissä käännöksissä. Lopuksi pohdimme, mitä epäjumalat ovat katekismusten mukaan.

Jumala ja muut jumalat spatiaalisessa ja metaforisessa tilassa

Käskyn tilailmaukset *minun edessäni ja minun rinnallani* ovat deiktisiä määreitä, jotka määräytyvät suhteessa puhujaan, Jumalaan. Kiellon konkreettisin tulkinta on, että kuulija ei saa pitää muita jumalia (esimerkki 1) kehollisesti hahmotetun Jumalan edessä tai

(esimerkki 2) rinnalla, sivuillaan. Konkreettisesti tulkiten muutokset käänöksissä siirtävät muut jumalat Jumalan edestä Jumalan rinnalle ja sitten (esimerkit 3 ja 4) poistavat ne näyttämöltä. *Minun edessäni* aktuaalista myös toisen konkreettisen tulkintamahdollisuuden. Jos kuulija olettaa tai hahmottaa, että puhuja ja kuulija eli Jumala ja ihminen ovat vastakkain tai kasvokkain, niin tällöin muut jumalat ovat puhujan ja kuulijan välissä, molempien edessä esteenä ja tiellä.

Spatiaaliset käänökset on mahdollista tulkita myös metaforisesti. Metaforat eivät ole vain kaunokirjallisia kielikuvia vaan ihminen käsittää maailman metaforisesti (esim. Lakoff 1987). Metaforissa ihminen, puhuja, on kaiken mitta, joka hahmottaa maailman spatiaalisena itsestään käsin. Ihminen on säiliö, minä olen tässä ja maailma on minun ympärilläni, me vuodamme verta ja olemme täynnä vääryyttä. Samankaltaisen säiliöomaisuuden mielteen ihminen siirtää helposti myös Jumalaan hyvin konkreettisenä. Spatiaalisuutta on helppo hahmottaa, ja niinpä myös aikakäsitemme konkretisoituu paikan metaforien kautta: tulevaisuus on edessä, menneisyys takana, nykyhetki tässä ja elämä on matka. Ilmaisemme aikasuhteita samoilla keinoilla kuin paikkaa eli prepositioilla ja sijapäätteillä: vuorokaudenajat *aamulla* ja *illalla* ilmaistaan adessivilla aivan kuten esimerkiksi spatiaalinen *pöydällä*. Myös suunnilla on metaforisia sivumerkityksiä: hyvä on yleensä ylhäällä, paha alhaalla, vahva oikealla ja heikko vasemmalla sivulla. Edelleen mieleemme on maassa tai matalalla mutta me iloitsemme Herrassa tai suuntaamme katseemme ylös hänen puoleensa. Näiden erilaisten, erivahvuisten ja erityylisten ilmausten takaa on mahdollista löytää samat metaforisen jäsentämisen periaatteet.

Ilmauksen (1) „älä pidä muita jumalia minun edessäni“ metaforinen merkitys on, että muut jumalat ovat vain kuulijan, tekstin sinun, mielessä ja estävät kuulijan yhteyden Jumalaan, ovat yhte-

yden edessä. Vaihtoehdossa (2) „älä pidä muita jumalia minun rinnallani” kuulijan muut jumalat siirretään Jumalan rinnalle. Metaforisesti Jumalan asema ainoana jumalana kuitenkin heikkenee *edessä*-ilmaukseen verrattuna, sillä rinnalla pitäminen tai oleminen on tasa-arvoisten tai liittolaisten rinnakkain oloa. Muutoksessa käy siis niin, että kun postpositio *edessä* korvataan postpositiolla *rinnalla*, konkreettinen tulkinta parantaa Jumalan asemaa suhteessa muihin jumaliin mutta metaforinen tulkinta huonontaa sitä (vrt. älä korota muita jumalia Jumalan rinnalle). On myös esitetty, että *rinnalla* on mahdollista hahmottaa vain entiteeteille, joilla on kasvot, siis ihmisille ja eläimille tai näitä muistuttaville kuville (Ojutkangas 2001, 27, 208). Näin *rinnalla*-variantti on antropomorfismi eli metafora, jossa Jumala hahmotetaan ihmisen kaltaiseksi. Sen sijaan *edessä* ei edellytä Jumalan ihmiskasvoisuutta.³⁶

Alkutekstien vai kääntämisen ongelma?

Suomalaisten käännösten edessä ja vieressä -ongelma on myös katekismuksen varhaisissa saksalaisissa ja ruotsalaisissa versioissa, suomalaisten käännösten mahdollisissa esikuvissa. Lutherin (1529) katekismuksessa käsky on käännetty *Du sollst keine andern Götter haben neben mir*. Ilmaus *neben mir*, joka on painotetusti lauseen lopussa, voidaan tulkita spatiaalisesti 'minun vierelläni' tai 'rinnallani'. Jälkimmäisessä on sama metaforisen tulkinnanongelma kuin *rinnalla*-käännöksessä, vaikka lauseke voidaan tulkita myös nonspatiaalisesti 'ohellani, paitsi minut'. — Mainittakoon, että Swebiluksen katekismuksen ruotsinkielisessä versiossa (1846, 11) käsky kuuluu: *Du skall inga andra gudar hafwa för mig* ('edessäni, sijastani'), ja Lutherin Vähän katekismuksen uudessa käännöksessä (Lilla

³⁶ Tarkkaan ottaen *rinnalla* sallisi myös zoomorfismin eli Jumalan näkemisen eläinhahmon kaltaisena.

Katekes) *Du skall inte ha andra gudar vid sidan av mig* ('vierelläni, rinnallani').

Raija Sollamo (1979) ja Maria Kela (2007) ovat kiinnittäneet huomiota eräisiin Vanhalle testamentille tyypillisiin ruumiinosailmauksiin, joita voidaan pitää kieliopillistumien ja metaforien väli­muotoina. Merkittävin näistä on *Jumalan kasvojen edessä*. Hepreassa ilmausta „kasvojen edessä” vastaa niin sanottu puoliprepositio, joka on samaan tapaan abstrakti ja johtosuhteiltaan läpinäkymätön kuin esimerkiksi sana *pohjoinen*: nykypuhuja ei tajua, että se on kodan pohjan eli perän puoli kuten *etelä* on etuosan puoli. Kun metafora on käännetty suomeksi *kasvot*-substantiivina käyttäen, on Jumalasta tullut käänöksessä konkreettisempi, tarkemmin rajattu ja ihmis­mäisempi olento kuin alkutekstissä. Ehkä juuri tästä syystä ensimmäisen käskyn esimerkeissämme ei ole „minun kasvojen edessä”-tyyppistä käänöstä. Raamatun vironkielinen käänös vuodelta 1997 kuitenkin nostaa ilmaukseen Jumalan kasvot, mikä inhimillis­­tää Jumalan ihmisenkaltaiseksi olennoksi:

Mina olen Issand, sinu Jumal - - Sul ei tohi olla muid jumalaid
minu palge kõrval!

Ilmaisu *palge kõrval* on yleiskielessä harvinainen ja se saattaakin esiintyä vain käskyn yhteydessä. Tavallisempi ilmaisu olisi *palge ees* tai *palge ette*, esim. *Jumala palge ees on kõik võrdsed*³⁷. Vironkielisen Raamatun kääntäjät lienevät siis olleet saman ongelman edessä kuin suomenkielisen – mikään kielen postpositioista ei tunnu selkeästi vastaavan alkukielen (tai tavoiteltua) merkitystä. Kääntäjät ovat lisänneet tekstiin heprean preposition etymologiaa kuvaavan substantiivin (*pale*) sen sijaan, että olisivat kääntäneet kieliopillistuman pelkästään kieliopillista suhdetta kuvaavana elementtinä eli postpositiona. Käänösprosessi on siis tuottanut metaforan, jota alku-

³⁷ Kiitämme Maarja Kebaa viron kieleen liittyvistä kommentteista.

tekstissä ei ole (*palge kōrval pro kōrval*) Tässä on kyseessä Vanhan testamentin käännöksille tyypillinen hyperkorrekti metaforisaatio: 'kasvoja' merkitsevän metaforisesti käsitetyn substantiivin lisääminen käännökseen silloin, kun hepreassa esiintyy *panim*-kantainen prepositio (*panim* 'kasvot'), on erityisen yleinen piirre vuoden 1933 Vanhan testamentin suomennoksessa (Kela 2007: 149, 200–231).

Hepreankielisessä alkutekstissä (BHS = Biblia Hebraica Stuttgartensia) ensimmäisen käskyn kielto-osa kuuluu translitteroituna ja morfeemeittain glossattuna seuraavasti:

lo jihje lecha elohim acherim 'al-panaj
 älköön olko sinulla jumalia muita edessä yläpuolellani
 NEG. olla-JUSS.-M3SG PREP.DAT-M2SG jumala-M.PL
 muu-PL PREP.yllä edessä-kasvot.ST.CSTR.-M1SG

Adpositio 'edessäni, yläpuolellani' muodostuu siis heprean monikäyttöisestä prepositiosta 'al' 'yllä, edessä, vastassa', substantiivin *panim* 'kasvot' taivutusvartalosta *pne* (*status constructus* -muoto) ja yksikön ensimmäisen persoonan maskuliinin suffiksista *-j*. Prepositio 'al' voi saada eri konteksteissa muitakin merkityksiä, mutta 'edessä' olemisen yhteyksissä siihen liittyy usein myös 'yläpuolella' olemisen mielle (Holladay 1993, s.v. 'al). Alkutekstistä poiketen juutalaisten tutkijoiden suosima lukutapa (ks. Mechon Mamre 2005) lisää pilkun puolipreposition eteen. Käännöksestä tulisi tällöin appositionaalinen: *älköön sinulla olko muita jumalia, edessäni*. Appositiotulkinta tekee jakeen metaforisen tulkinnan helpommaksi.

Septuagintan kreikannos (v. 200–100 e.Kr.) taas näyttää olleen esikuvana erikoisilta vaikuttaville *rinnalla*-käännöksille. Kreikankielisen tekstin adpositio on *pliv* (πλην), joka tarkoittaa konkreettisesti 'rinnalla' mutta myös abstraktisti 'beyond, except, unless, besides'. Sollamon (1979: 102–113) mukaan alkutekstissä on 138 esiintymää puoliprepositiolla 'al-*pne*, ja vain tässä ainoassa kohdassa Septuagin-

tan kääntäjä on päätynyt vastineeseen *pliv* 'rinnalla'. Ensimmäisen käskyn kääntäminen on siis ollut poikkeuksellisen ongelmallista jo maailman vanhimmassa raamatunkäännöksessä. Suomeksi Septuagintasta voisi johtaa käännösvaihtoehdot *älä pidä muita jumalia minun ylitseni/ohellani/lisäkseni / paitsi minut* (vrt. NETS 2009).

Kaikissa katekismuksissa Jumala kuitenkin käsitetään ja esitetään hengeksi. Vuoden 1745 (1831, 32) katekismuksen uskontunnuksen selityksen mukaan Jumala onkin abstrakti olento: *Jumala on olemisensa puolesta yksi henki; ijankaikkinen, kaikkivoaltias* (--). Katekismus (1831, 49) myös sivuuttaa niin spatiaalisen kuin metaforiset tulkinnat selittäessään, mitä istuminen Jumalan oikealla puolella (kädellä) tarkoittaa:

Mitä on se istuminen Isän Jumalan oikialla kädellä?

W. Se on, että Christus hallitsee miehuutensa puolesta, nyt ja kai-kesa ijankaikkisuudessa, Isän ja Pyhän Hengen kansa, kunniasa, ylitse kaikkein luotuin taiwaasa ja maan päällä.

Hieman yllättäen vielä vuoden 1999 katekismuksen (mts. 46) oikealla puolella istumisen selitys on hyvin spatiaalinen (ehkä metaforinenkin) kuvaus: *Taivaaseen astunut Kristus hallitsee Isänsä oikealla puolella*.

Tiivistäen katekismusten Jumala on henki, jolla on ensimmäisessä käskyssä ja siihen liittyvissä katekismusten luonnehdinnoissa inhimillisiä spatiaalisia tai metaforisia piirteitä, jotka palautuvat käskyn alkuperäiseen muotoon ja kulttuuriin. Miten abstraktisti tai konkreettisesti kuulijat ovat käsittäneet ja käsittävät hengen olemuksen erilaisten mielikuviansa ja käsitysten pohjalta, on kielitieteellisen tutkimuksen tavoittamattomissa. Tekstien tutkimus voi vain esittää erilaisia tulkintoja huolellisesti punnittujen ja määriteltyjen käännösvaihtoehtojen merkityksistä ja niiden keskinäisistä eroista.

Ihmismäisiä vai abstrakteja epäjumalia?

Vanhimmissa Agricolan muotoilussa kielletään kumartamasta vieraita (ja vain vieraita) jumalia, eli niiden eksistenssi presupponoidaan „on vieraita jumalia”. Mutta myös käskyn muissa vanhemmissa versioissa (esimerkit 1 ja 2) aktuaalistuu presuppositio „on muitakin jumalia”. Muiden jumalien olemassaolo presupponoituu, kun käskyn minä määrittää itsensä kuulijan Jumalaksi ja kieltää kuulijaa pitämästä muita jumalia edessään tai rinnallaan konkreettisesti ja metaforisesti. Kielto muuttuu ehdottomammaksi, kun tilan ilmaus jää pois ja muiden jumalien olemassaolon implikaatio haalistuu vaikka jää vielä mahdollisuutena olemaan.

Mitä „muut jumalat” sitten voisivat olla? Agricolan kuuluisassa epäjumalaluettelossa on persoonallisia epäjumalia, ja vuoden 1745 katekismuksessa (1831, 6) vastataan kysymykseen mahdollisista epäjumalista ja heidän „välikappaleistaan” seuraavasti:

11. Kuinka ja millä tawalla senkaltainen epäjumalten palvelus tapahtuu?

W. Monella tawalla: koska aurinkota, kuuta, ja taiwaan tähtiä palwellaan, niin myös Engeleitä, edesmenneitä pyhiä, pyhään kuvia, ja jäteitä³⁸, eli apua ezitään perkeleeltä ja hänen wälikappaleiltansa, niin kuin noidilta, tietäiltä, mežän haltioilta, weden haltioilta, ton-tuilta ja muilta senkaltaisilta

Luettelossa on esineitä, ihmisiä ja henkiä. Vain henkiolennot ovat mukana vuonna 1923 (1942, 37) hyväksytyssä katekismuksessa:

Näkymättömään maailmaan kuuluvat enkelit. Enkelit ovat henkiä.
... Osa enkeleistä on luopunut Jumalasta. Nämä pahat henget vas-

---

³⁸ Oma ongelmansa olisi etsiä mahdollista katolilaisuuden „vastapropaganda” tästä luettelosta.

tustavat Jumalan pyhää tahtoa ja viettelevät ihmisiä syntiin... Ne ovat yhdistyneet pimeyden valtakunnaksi, jonka ruhtinaana on perkele.

Vuoden 1923 katekismuksen epäjumalat ovat siis aktiivisia ja ihmisenkaltaisia henkiä, jotka ovat luopuneet jostakin, vastustavat jotakin ja viettelevät ihmisiä, ovat yhdistyneet ja niillä tai heillä on ruhtinas. Vuoden 1948 katekismuksessa näkymättömään maailmaan kuuluvat enkelit (Katekismus 1950, 34) ja pimeyden vallat (mts. 41–42) ovat lyhyesti „synti, kuolema ja perkele”. Pimeyden vallat ovat muuttuneet vertauskuvallisiksi: synniksi, kuolemaksi ja perkeleeksi pienellä alkukirjaimella. Vuoden 1999 katekismuksen (1999, 11) käskyn selityksessä „muut jumalat” esitetään eksplisiittisesti ihmisen luomiksi epäjumaliksi:

(--) Jos turvaudumme omatekoisiin epäjumaliin, käännyimme pois Jumalasta ja hänen rakkaudestaan (--)

Spatiaaliset muotoilut *edessäni* ja *rinnallani* nostavat muiden jumalien olemassaolon ja laadun esille: jumalien pitämisen kieltäminen jossakin tilassa presupponoi vahvasti niiden olemassaoloa. Vanhimmissa katekismuksissa luetellaankin monenlaisia elottomiakin epäjumalia, joita oli käskyn alkuperäisessä kulttuuriympäristössäkkin. Vaikka epäjumalat ovat muuttuneet aineettomiksi ja abstrakteiksi, uusimmankin katekismuksen esimerkissämme „käännyttään pois Jumalasta” eli käännetään kasvot muualle kuin Jumalan suuntaan, konkreettisesti tai metaforisesti. Spatiaalisia ilmauksia ja metaforia on vaikea välttää.

Pohdiskelua

Alkutekstin ja sen vanhimman käännöksen tarkastelu osoittaa, että suhteessa ensimmäisen käskyn tulkintaan kääntäjä–kuulija on – ehkä jopa kielestä riippumatta – edelleen samassa lähtötilanteessa kuin kaksituhatta vuotta sitten. Tekstin tulkinnan konkreettisuus *versus* metaforisuus ratkeaa kunkin kuulijan kontekstissa uudelleen. Ilmausten tulkinta riippuu käskyn muotoilun lisäksi kuulijan ennako-oletuksista. Jos tulkinta aktualistuu ennako-oletusten „on vain yksi Jumala” ja „Jumala on henki” pohjalta, niin kaikki muut jumalat ovat epäjumalia, jotka voivat olla vain metaforisesti Jumalan edessä tai rinnalla. Alkuperäisessä kulttuurissaan ensimmäisen käskyn Jumala ei ollut kuvattavissa patsaan tai muun esineen avulla, joten kiello pitää muita jumalia asettaa Jumalan ja jumala(nkuva)t spatiaalisesti keskinäiseen epäsymmetriaan. Kuulijan on vaikea hahmottaa, miten „muut” jumalankuvat konkreettisesti asettuvat suhteessa käskyn aineettomaan minä-Jumalaan. Kuinka olisi mahdollista asettaa jotakin yksinomaan henkenä reaalistuvan olennon „eteen ja yläpuolelle”? Käskyn viitepisteinä näyttää sittenkin olevan ihminen, joka asettaa palvontaesineitä eteensä itsensä tasolle tai yläviistoon.

Tiivistäen vanhimpien katekismusten deiktiset *edessä* ja *vieressä* sijoittavat muut jumalat Jumalan määrittämään tilaan ja voivat aktualisoida tulkintaprosessin, jossa Jumala hahmotetaan spatiaalisesti, antropomorfisesti. Ihminen kielentää Jumalan omaksi kuvakseen rajalliseen tilaan konkreettisesti tai metaforisesti. Mitä tämä merkitsee teologian näkökulmasta, sen jätämme teologien pohdittavaksi, mutta suomalaiset esimerkkikäännöksemme toistavat uskonnollisen ajattelun historiallisen kehityksen pienessä mittakaavassa. Käännöksissä Jumala ja epäjumalat menettävät spatiaaliset attribuutiotensa ja epäjumalat muuttuvat henkiolennoista persoonattomaksi

pahuudeksi. Jos käskystä haluttaisiin poistaa tulkintamahdollisuus „on olemassa muita jumalia” tai jos tätä tulkintaa haluttaisiin välttää, käsky pitäisi ehkä muotoilla „Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Ei ole muita jumalia äläkä sinäkään pidä/keksi/rakenna niitä”, eli käskyssä tulisi eksplisiittisesti kiistää presuppositio „on /voi olla muitakin jumalia”.

Katekismus esittää erikseen käskyt ja keskeiset uskonnon käsitteet ja sitten selittää ne vastaamalla kysymyksiin, mitä ne tarkoittavat. Tämä on omiaan houkuttelemaan käskyjen kielelliseen analyysiin. Olemme käyttäneet käskyn tulkinnassa ja kontekstualisoinnissa myös katekismusten tekstikontekstia. Motossamme lähdimme lukutilanteiden erilaisista lähestymistavoista teksteihin. Erilaiset lukutilanteet, esimerkiksi teologin tai lingvistin käskyn selittäminen vastakohtanaan hartaustilaisuus, voivat johtaa hyvinkin erilaisiin tilannemerkituksiin, joissa lingvistinen muoto saattaa olla marginaalinen tekijä.

Aineistolähteet

Agricola 1543 = Mikael Agricolan Teokset I. Abckiria. Näköispainos. Porvoo 1931.

Agricola 1552= Agricola, Mikael: Weisut ja Ennustoxet, Ne Prophetat ja Mutomat Lughut Mosen Ramatuista, rivi 772 [tekstikorpus]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1552. Aineistona on Agricolan teosten 1. uudistettu näköispainos vuodelta 1987. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjallisuuden korpus: Agricola). Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/teksti/agricola/agri3weisut.xml#s2933> (31.5.2012).

B 1642 = Biblia. Se on: Coco Pyhä Ramattu, SUomexi. Henrich Keyser, Stockholm. <http://www.finbible.fi/head/raam1642.htm> (31.5.2012).

B 1776 = Biblia, Se on: Koko Pyhä Raamattu, Suomexi. <http://www.finbible.fi/head/bibl.htm> (31.5.2012).

- Doct. Mart. Luthers Lilla Cateches, med Förklaring af Doct. Ol. Swebilius. Omarbetad och förbättrad af Jac. Ax. Lindblom. Åbo 1846.
- Katekismus 1745 = Lutheruksen Wähän Katechismuksen Yksinkertainen Selitys Kysymysten ja Wastausten kautta[.] Toimitettu Olaus Svebi-liukselta [sic!], Archi-Pispalta Upsalasta. Sen suuren hyödytyksen tähden Suomeksi kääntty, ja nyt Wastauudesta ylize kazottu ja Suo-men kielen luonnon jälkeen oijettu. Helsinki ja Turku 1831.
- Katekismus 1893 = Suomen ewankelis-Lutherisen Kirkon Katekismus. Turku 1894.
- Katekismus 1852 = Lutheruksen Wähän Katekismuksen yksinkertainen Selitys Kysymysten ja Wastausten kautta toimittanut Olaus Swebi-lius, arkki-pispa Upsalasta. Tampere 1898.
- Katekismus 1923 = Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus. WSOY: Porvoo 1942.
- Katekismus 1948 = Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus. Valis-tus: Helsinki 1950.
- Katekismus 1999 = Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kris-tinoppi. Edita: Helsinki 2000.
- Katekismus. Eesti evangeelne luterik kirik. <http://www.eelk.ee/katekismus.html> (31.5.2012).
- Lilla Katekesen = Martin Luther. Lilla Katekesen, käänt. C. A. Aurelius & M. Brandby-Cöster. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=811916. (31.5.2012.)
- Luther 1529 = http://www.ekd.de/bekanntnisse/kleiner_katechismus_1.html (31.5.2012).
- Piibel. Vana ja Uus Testament 1997. Tallinn. Eesti Piibliselts.
- Vanha testamentti 1933. XI yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käyt-töön ottama suomennos. <http://www.evl.fi/raamattu/> (31.5.2012).
- R 1992 = Pyhä Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkollisko-ukouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. <http://www.evl.fi/raamattu/> (31.5.2012).

Kirjallisuus

- Holladay, William L. (Ed.) 1993. A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Based on the First, Second, and Third Editions of the Koehler-Baumgartner Lexicon in Veteris Testamenti Libros. E. J. Brill, Leiden.
- Kela, Maria 2007. Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty. Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3069-1> (31.5.2012).
- Kokla, Paul; Laanpere, Helga; Mäger, Mart; Pikamäe, Arno (toim) 1996. Eesti-soome sõnaraamat. 3. painos. SKS, Helsinki.
- Lakoff, George 1987. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind. The University of Chicago Press, Chicago.
- EKSS = Langemets, Margit; Tiits, Mai; Valdre, Tiia; Veskis, Leidi; Viks, Ülle; Voll, Piret (toim) 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat. Eesti kirja- keele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti keele instituut. <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi> (31.5.2012).
- Mechon Mamre 2005. A Hebrew – English Bible. According to the Masoretic Text and the JPS 1917 Version. www.mechonmamre.org (30.12.2011).
- NETS 2009 = A New English Translation of the Septuagint. Ed. Albert Pietersma & Benjamin W. Wright. Oxford University Press, Oxford.
- Ojutkangas, Krista 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. SKS, Helsinki.
- Sollamo, Raija 1979. Renderings of Hebrew semiprepositions in the Septuagint. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae – Dissertationes Humanarum Litterarum* 19. Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.

The spatial relationships between God, other gods and man in old and new translations of the first commandment in Lutheran catechisms

The first commandment of the Bible is a central text in many religions. Still the Finnish and Estonian translations of the original Hebrew spatial expression *lo jihje lecha elohim acherim 'al-panaj* (literally not shall-be to-you gods others before-me) “thou shalt have no other gods before me” in Lutheran catechisms have produced different meanings and presuppositions of the existence of other gods and of their spatial and metaphorical relationship to Speaker-God. The translations reflect the development of theological thinking, from the archaic, concrete conceptions of personified evil forces to the modern conceptions of the abstract and impersonal wickedness of the world. It seems, however, that even the modern translations may need reformulation and perhaps the intention “there is only one God” should be made explicit.

Keywords: *first commandment, translations of Bible, language of religion, metaphoricalness.*